

הסיפור של ברגלסון 'אן עדות' כמשל על היהדות הסובייטית

ב־1947 יצא לאור בהוצאת 'עמעס' במוסקבה קובץ סיפורים ושמו נניע דערציילונגען (סיפורים חדשים), מאת הסופר היידי הידוע דוד ברגלסון. סיפורים אלה נדפסו בחלקם קודם לכן בעיתון אייניקייט המוסקבאי, בכתביהעת הפרו־סובייטי בניו־יורק יידישע קולטור, ואולי בבמות אחרות, שטרם נחשפו. קרוב לוודאי, כי לא נדפס הסיפור 'אן עדות' (ער), המעסיק אותנו כאן, טרם הכנסתו לקובץ¹, אבל אחרי הופעתו בדפוס ב־1947 הוא פורסם עוד פעמים מספר: בהדפסה חוזרת של כל הקובץ בבואנוס איירס, במבחר כתביו של ברגלסון במוסקבה ובאנתולוגיות של הספרות הסובייטית בידיש, שפורסמו במרוצת השנים בניו־יורק ובתל־אביב². מכאן שאנשים, הקרובים לספרות הסובייטית בידיש, ייחסו לסיפור קצר זה (16 עמודים) חשיבות. ואילו עיון רציני בסיפור הנ"ל לא מצאנו.

הקובץ נניע דערציילונגען משך בזמנו תשומת לב של סופרים ומבקרים אחדים במערב, שעניינם ספרות יידיש. אחד מהם, שמואל ניגר, התייחס לקובץ בכלל ולסיפור 'אן עדות' בפרט יחס חיובי. לדעתו אנו רואים בקובץ שוב את ברגלסון הישן והטוב, הטרומ־סובייטי, שהשתחרר מהסוציאליזם הריאליסטי, אבל עדיין לא נחלץ מהמשוואה הסטאלינית, שלפיה התרבות הסובייטית היא 'לאומית בצורתה וסוציאליסטית בתוכנה'. לכן 'האמן ברגלסון מתענה (במקור: 'מאטערט זיך') על מנת להכריע את התועמלן ברגלסון' (ניגער 1958: 340). השם את הדגש על האחוזה ועל שותפות הגורל בין עמי ברית־המועצות. לעומת יחס חיובי זה מותח יעקב גלאטשטיין ביקורת נוקבת על הקובץ ועל מחברו, שנימה אידיאולוגית מורגשת בה, מבלי להתייחס ישירות לסיפור, שבו אנו עוסקים. ברגלסון, אליבא דגלאטשטיין, כבר עיף, אם כי עוד אפשר ללמוד ממנו רבות באשר הוא 'וירטואוז'. מכל מקום הפך הסופר, שתפקידו היה להתאבל על אוֹבֶדן התרבות הלאומית, ל'מחותן הראשי בחתונת הניכור הלאומי' (גלאטשטיין 1956: 167). גלאטשטיין אף סבור, שברגלסון הושפע מתאוות בצע ותהילה, כלומר מתקווה, שספרו יזכה לתרגום לרוסית ולתפוצה גדולה – ולכן הקפיד על כשרות אידיאולוגית.

הדעה של ניגר, שיש בסיפור הזה התרוצצות בין ברגלסון הסופר וברגלסון התועמלן, נראית במבט ראשון קולעת. אולם קשה לדעת, באיזו מידה כתבו סופרים סובייטיים – ולא רק יהודים – את שכתבו מתוך אילוצים אידיאולוגיים ופוליטיים.

במלים אחרות, יתכן, שהמחבר ראה בחיוב את תהליך ההתקרבות בין עמי ברית-המועצות, אף אם הרגיש, שתהליך זה מעמיד את עתיד היהודים שם בסימן שאלה. כותב שורות אלה רואה את הסיפור הקצר כעין משל על עתידה של יהדות ברית-המועצות, בה עומדים זה מול זה סימני הזהות הלאומית וסימני אובדן הזהות.

עלילת הסיפור פשוטה לכאורה, בבירה רפובליקנית סובייטית, אולי מינסק, בחורף הראשון אחרי השחרור, עובדת כפקידה בעירייה בחורה יהודיה רווקה, וכבר לא צעירה, ששמה דורה ארונסקי. תפקידה הוא להעניק עזרה חומרית לגולים, החוזרים לעיר לאט לאט. יום אחד היא נתקלת ביהודי זקן, אשר כל הופעתו מעידה עליו, שהוא – בלשון ימינו – 'ניצול שואה'. היהודי דוחה באי-סבלנות את הצעתה של דורה לעזור לו בחומר, ודורש במפגיע סיעוד רוחני: שתשמש מזכירה-מתרגמת לזכרונותיו מן המחנה. היא מסכימה, ושעות רבות הוא יושב בדירתה ומכתיב לה את זכרונותיו. הוא מספר, שהיה אסיר במחנה השמדה ליד לבוב, ושהוא היחידי שנשאר בחיים מתוך יותר ממיליון יהודים.

סיפורו של היהודי האלמוני – שמו בכוונה לא נמסר לנו – נראה כהגזמה מוזרה, פרי דמיונו של ברגלסון. איפה היה המחנה, שבו הושמדו מיליון בני אדם, ואילו רק אחד שרד? מסתבר, שאמנם יש רקע אמיתי לסיפור המעשה. לא רחוק מלבוב היה מחנה ההשמדה בֶּלְז'ץ, ולפי עדותו של האדם היחידי, שהצליח להימלט נהרגו שם כשש מאות אלף יהודים³. ניתן לשער, שברגלסון שמע על המחנה וניצולו היחיד, וניפח את מספר ההרוגים למיליון כדי להבליט את ממדי ההשמדה בכלל.

ה'עד' מספר את סיפוריו ביידיש, למרות שהוא גם יודע רוסית, ואולם הבחורה רושמת אותם ברוסית. מעניין, שדווקא העובדה שיידיש היא שפת העדות, מחייבת את המחבר 'להצטדק': "די צרות זיינען געווען אויף יידיש" (הצרות היו ביידיש)⁴. במשפט קצר זה, שלכאורה חסר הגיון, מקפל ברגלסון הרבה, ובוודאי טמון בו אחד המפתחות למשמעות הסיפור. ראשית כל, נרמז כאן המעבר, שיהדות ברית-המועצות שרוייה בו, מיידיש לרוסית. שנית, יש יותר מרמז, שסבלם של היהודים היה מיוחד גם בהתחשב בים הדמעות של העמים הסובייטיים האחרים. בהקשר זה אין לשכות, שבזמן פרסום הסיפור, ואולי כבר בזמן כתיבתו, לא עודדו ההסברה והתרבות הסובייטית איזכור סבלם המיוחד של היהודים. שלישית, יש במעמד ההגדה-הכתיבה, והרקת הדברים מכלי לשוני אחד למשנהו, משום צו מוסרי לדורות הבאים: אל תשכחו את מה שעוללו לנו הגרמנים! ומכיוון שצו זה מופנה ליהודי העתיד, מתברר גם, שברגלסון אכן רואה עתיד ליהודי ברית-המועצות, אך לא ליידיש.

הסופר סוטה בפרט נוסף מקו ההסברה הרישמית. הקו האנטי-גרמני החריף בזמן המלחמה הוחלף אחריה, ובמקום הגרמנים הואשמו במעשי הזוועה בשטחה של ברית-המועצות 'פאשיסטים', 'היטלריסטים' או כדומה. ואילו עבור ברגלסון, ובעקבות, האשמים הם הגרמנים, שלאכזריותם אין גבול. כדוגמאות מסיפורי ה'עד' הוא מביא מעשים אכזריים כגון הריגת אשה תוך כדי לידת תינוקה (מוסקבה 1947: 59; מוסקבה 1961: 701; תל-אביב 1964: 119).

פרט אחר בסיפור ניתן לפרשו פירושים שונים. ליד העיריה נראה קיר שלם ועליו כתב מישוהו: "את חנה לקחו מן הגיטו השכם בבוקר ביום 27". (מוסקבה 1947: 45, 48, 53; מוסקבה 1961: 684, 687, 694; תל-אביב 1964: 107, 109, 110, 114). הסופר חוזר על הכתובת עוד שלוש פעמים, ומציין, שהשמש מאירה את המלים באור בהיר המתבהר והולך (אלץ העלער) לעיני הבחורה. כנראה שעל-ידי כך היא משתכנעת, כי חובתה להיענות לדרישת הזקן. הסופר מכנה את הכתובת "חסרת טעם וחסרת תועלת" (מוסקבה 1947: 48; מוסקבה 1961: 684; תל-אביב 1964: 107), אבל לבחורה נדמה, שקירות העיר מלאים כתובות כאלה. אפשר לפרש את הדברים כקריאה נואשת לעזרה, שהסביבה לא נענתה לה, והיום היא מוצגת כעין כתב-אשמה אילם. אם פירושו נכון, יש כאן רמז לנושא, שאסור היה להעלותו על הכתב בברית-המועצות: השתתפות האוכלוסיה המקומית ברצח יהודים.

ליד העלילה העיקרית, שתיארנו כאן לעיל, נשחלת גם תת-עלילה, והיא היא העשויה להתפרש כעדות לאדישות מסויימת כלפי תהליך ההתבוללות מצד ברגלסון. לאמור: בחור צעיר, ששמו קיריל ביריוקוב, חוזר מן המערכה כקצין סובייטי. מסתבר, שהוא בנו של הכימאי פרופסור ביריוקוב, חבר לעבודה וידיד טוב של מרדכני בנציונוביץ' ארונסקי, אביה של דורה. קיריל ביריוקוב הוא היחידי במשפחתו, שנשאר בחיים. שתי המשפחות גרו בבנין הטרסט הכימאי באותה קומה. משתי המשפחות, היהודית והרוסית, לא שרדו בחיים אלא דורה ארונסקי וקיריל ביריוקוב. יתר על כן: את שני הכימאים, ארונסקי וביריוקוב, תלו הגרמנים ביום אחד ו"כמעט על עץ תליה אחד" (מוסקבה 1947: 50-51; 1961: 690; תל-אביב 1964: 112) באשמת ייצור רימוני-יד עבור הפרטיזנים. מובן, שלאחר הפגישה המרגשת בין דורה לקיריל הולכת ומתהדקת הידידות בין השניים, המתאמצים לשפץ במידת האפשר את דירות משפחותיהם.

ברור, שהיחסים האידיליים בין שני הכימאים שניתלו ובין בניהם ששרדו, מסמלים את הידידות בין העם היהודי והרוסי. ואולי יש חשיבות לכך, שדורה עוצבה כרווקה מבוגרת (אן עלטער מיידל), מה שעשוי להוציא מן החשבון אפשרות של נישואים לקיריל. אפשר שהמחבר רומז כאן, כי מיווג ממש של שני העמים אינו אפשרי. תת-העלילה היא מעין קונטרפונקט לסיפור השואה: לעומת הזוועות, שבוצעו רחוק מכאן, באזור הפולני לשעבר, קיימת מציאות קרובה של שותפות גורל רוסי-יהודי. הקרבתו העצמית של ארונסקי עולה בסיפור כאילו לא ריחפה מעליו ממילא סכנת מוות בהיותו יהודי. מצד אחר, יש לקראת סוף הסיפור סימן מובהק נוסף לשותפות הגורל. הזקן שוכב חסר הכרה, לכאורה חשוב כמת. קיריל, הנמצא לידו, מעיין במחברת שבה מופיעים דברי העדות ומרצא, שבדף-חלק רשמה דוכה מה שקרה למשפחתה. מתוך דחף חזק מוסיף קיריל את זכרונותיו האחרונים על אביו. ואז, בסוף הסיפור, מתעורר היהודי, ואומר בתמיהה: "מה יש? חשבו, שמתו? ... איך אוכל למות, הרי אנכי עדי!"

בבואנו לפרש את הסיפור כמשל על גורל יהודי ברית-המועצות, מסיקים אנו את המסקנות הבאות: הרוחניות היהודית, אשר בעבר מצאה את ביטויה בלימוד תורה⁵, עברה לפסים חילוניים, ועל-ידי כך תרמה ותורמת לבנין החברה החדשה.

הקשר בין העם הרוסי והיהודי מתהדק גם בגלל מה שעבר על שני העמים בזמן הכיבוש הנאצי. מאידך היה גורל היהודים אכזרי יותר לאין ערוך. החובה המוסרית שלא לשכוח את מה שעוללו הגרמנים ליהודים תהיה אולי הגורם היחיד, שימנע את טמיעתה של היהדות הסובייטית בסביבתה.

השפה היידיט גוססת, ויש לתרגם את הספרות שלה – ואולי גם את נכסי השפה העברית? – לרוסית, שפת ההווה והעתיד של יהודי ברית-המועצות.

הערות

- 1 ברגלסון קרא את הסיפור באוזני קהל בנשף לכבודו במרץ, 1947, יחד עם הסיפור 'יאָרצײט', שגם הוא מופיע בקובץ (אייניקייט, 8.3.1947). הקובץ עצמו הופיע בסתיו. התיחסות סובייטית לסיפור ראה: שם: 5.4.47 ו-18.10.47. כאן ברצוני להודות לידידי אברהם נוברשטרן, שהעמיד את ידיעותיו המרובות בביבליוגראפיה של ספרות יידיש לרשותי בזמן כתיבת המאמר.
- 2 דוד בערגעלסאָן, נײַע דערציילונגען (בואנוס איירס, 1949), – ספר שלא ראינו. הסיפור 'אָן עדות' נרפס מחדש בתוך נײַע וועגן, אַלמאַנאַך (ניו-יורק, 1949), 210-198, בהוצאת 'איִקוף' הפרו־סובייטית; דאָויד בערגעלסאָן: אויסגעוויילטע ווערק, מעלכע-פֿאַרלאַג פֿון קינסטלער־ישער ליטעראַטור, מאַסקווע 1961, 683-703; וכן באנתולוגיה הישראלית אַ שפּיגל אויף אַ שטיין (תל-אביב, 1964, הרצאה שנייה 1987), 107-120.
- 3 ראה על כך הערך 'בִּלְוִי' באנציקלופדיה של השואה. העד שנמלט, ששמו רודולף רדר (Reder), פרסם את סיפור המחנה בפולין ב־1964. בעברית ראה: 'עדותו של רודולף רדר', מחנות ההשמדה בפולין, ערך ישראל קליוזנר (ירושלים, 1947), 118-139.
- 4 בערגעלסאָן, 'אָן עדות', נײַע דערציילונגען (מוסקבה 1947: 54); אויסגעוויילטע ווערק (מוסקבה 1961: 692); אַ שפּיגל אויף אַ שטיין (תל-אביב 1964: 113).
- 5 דורה ירשה את חריצותה "מאב מלומד וסבים למדנים" (במקור: פֿון אַ טאַטן אַ געלערנטן און פֿון זיידעס למדנים) – שם, 51.

מראי מקום

גלאַטשטיין יעקב תשט"ז/1956: אין תוך גענומען, עסייען 1948-1956, ניריורק.
ניגער שמואל 1958: זידישע שרײַבער אין סאַוועט־רוסלאַנד, ניריורק.
שמרוק חנא (רעד'') 1964 (1987): אַ שפּיגל אויף אַ שטיין, תל-אביב. השתתפו בעריכה: בנימין הרושובסקי, אברהם סוצקבר ומנדל פיאָקאָז'.